Turkish Studies *Social Sciences*

Volume 14 Issue 6, 2019, p. 3191-3210

DOI: 10.29228/TurkishStudies.39463

ISSN: 2667-5617

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 24.10.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 20.12.2019

📅 *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (02.12.2019)- Referee 2 (06.12.2019)

This article was checked by iThenticate.

SON DÖNEM OSMANLI BİLİM TARİHİNDE MODERN PSİKOLOJİNİN ÖNCÜLERİNDEN HOCA TAHSİN VE PSİHOLOJİ YAHUT İLM-İ RUH

*Tahsin KULA**

ÖZ

Son dönem Osmanlı bilim tarihinde modern psikolojinin ülkemizdeki öncülerinden sayılan HocaTahsin ve eserleri tanıtılacaktır. Özellikle Hoca Tahsin'in kişiliği ve modern psikolojiye katkıları değerlendirilecektir. Batıda 1800' lerde felsefeden ayrılıp bağımsız bir disiplin olarak bilim dünyasına giren Psikoloji'nin, İslam Dünyasında ki ilk yansımalarını onun eserlerinde görüyoruz. Osmanlı tarihinde modern anlamda yazımsal olarak psikoloji kavramını "Psiholoji yahut İlm-i Ruh" isimli eserinde ilk kullanan kişidir. Ayrıca Yusuf Kemal (1849?) "Gâyetü'l Beyân Fî Hakikatî'l-İnsan Yâhûd İlm-i Ahvâl-i Rûh" isimli eserinde ve Rıfat Bin Mehmed Emin (? ?) "İlm-i Ahvâl-i Ruh ve Usûl-i Tefekkür" isimli eserinde kullanmışlardır.

Ülkemiz de açılan İlk üniversitenin (Dâru'lfünûn) ilk rektörü (müdürü) olarak dini ilimlerle pozitif ilimleri ayırmamıştır. Yaşadığı dönemde yanlış anlaşıldığı için önce üniversitede ki görevinden alınmış daha sonra da özel ders verilmesi engellenmiştir. Ülkemizde Psiholoji ismiyle yazılan ilk eser "Psiholoji Yahut İlm-i Ruh" ona aittir. O modern psikolojiden istifade edilmesini istemiş ve eserlerinde ilmi ve dini gerçekleri örtüşmeye çalışmıştır.

Hoca Tahsin eserinde bazı kavramları tanımlamıştır. Kuvve-i âkile; beş duyu organımızın bildirdiği dış dünyaya dair bilgilerin ötesini anlamamızı, onların anlamlarının derûnuna nüfuz etmemizi sağlayan bir kuvvettir. Psiholoji, kuvve-i müdrikeden bahseden bir ilim dalıdır. His; havâss-ı zâhire yani beş duyu organı vasıtasıyla dış dünyaya dair malumât elde etmek; ihsas; ise bunların idrak edilmesi, anlamlandırılması olarak tanımlanmaktadır. His, ihsas ve ta'akkul

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı, E-posta: tahsinkula@hotmail.com

sonucunda kâmil bir efkar ortaya çıkar. Hoca Tahsin nefis konusunu işlerken insanın, âlât diye isimlendirdiği beş duyu organı ile elde edilen bilgileri idrak ettiği ve tahrik-i a'sâb ve adalât (sinirler ve kaslar) vasıtasıyla da tasarrufta bulunduğunu açıklamıştır. Ona göre insan ilmi, öncelikle kendini bilmekten ibaret olan vicdandan başlar. Burada vicdan şuur denilen farkındalık kavramının karşılığını ifade etmek için kullanılır. İnsanın muhakeme-i vicdanına başvurduğunda, nefis-i nâtıkaya dair elde ettiği bilginin neler olduğunun psikolocya ilmi tarafından araştırılmasının psikoloji ilminin kapsamına dair önemli veriyi karşımıza çıkarır. Hoca Tahsin, idrakin meydana gelişini şöyle açıklamıştır: Önce dış dünyadan a'zâ ve âlât-ı müdrike üzerinde bir irtisâmın oluşur. Sonra a'zâ vasıtasıyla a'sâb-ı his üzerine bir intiba meydana gelir, sonra gelen intiba dimağa aktarılır ve en nihayetinde de fiil meydana gelir. Hoca Tahsin'in bu tür değerlendirmeleri modern psikolojinin kabul ettiği duyum ve algı olayına dair bilgilerle örtüşmektedir. Akıl ve nefis kavramlarına değinilirken kuvâ-yı ruhaniyenin yöneticisi olan akıl ile kuvâ-yı cismaniyenin yöneticisi olan *vehim* kıyaslanmış ve aklın vehime göre yanılığdan uzak, kesin bilgi kaynağı olduğu belirtilmiştir. Aklın, nefis ile ilgisi ise aklın, nefsin hazinesi olarak tanımlanması dolayısıyladır. Yani nefsin iki kuvveti 1) İdrak (Akl-ı Nazarî), ve 2) Fiil(Akl-ı Amelî) *dir*.

Anahtar Kelimeler: Hoca Tahsin, Psikoloji Yahut İlm-i Ruh, Fenn-i Psikoloji, Fenn-i Psikoloji

Hoca Tahsin and Psychology of the Pioneers of Modern Psychology in the Last Period of Ottoman Science Yahut İlm-i Ruh

ABSTRACT

Hoca Tahsin and his Works, which are considered as one of the pioneers of modern psychology in our country in the history of the Ottoman Empire, will be introduced. In particular, the personality of Hoca Tahsin and his contributions to modern psychology will be evaluated. We see the first reflections of psychology in the Islamic World in his works, which left philosophy in the West in the 1800s and entered the scientific world as an independent discipline. He is the first person to use the concept of psychology in the modern sense in Ottoman history in his work called "Psikoloji or İlm-i Ruh". In addition, Yusuf Kemal (1849?) In his book *â Gâyetü'l Beyân Fî Hakikatî'l-İnsan Yâhûd İlm-i Ahvâl-i Rûh ve and Rıfat Bin Mehmed Emin (??) "İlm-i Ahvâl-i Ruh and Usûl-i Contemplation "*. As the first rector (director) of the first university (Dâru'lfünûn) opened in our country, he did not distinguish between religious sciences and positive sciences. Because he was misunderstood in his lifetime, he was first dismissed from his post at the university and then prevented private tutoring. The first work written in our country under the name of Psikoloji "Psikoloji Yahut İlm-i Ruh" belongs to him. He wanted to benefit from modern psychology and tried to overlap the scientific and religious realities in his works.

Hoca Tahsin defined some concepts in his work. Kuvve-i akkile; it is a force that enables us to understand beyond the knowledge of the outside world, penetrated to the depth of their meaning, which our five senses report. Psihology is a branch of science that speaks of force. His, havâss-ı zahire, that is to obtain information about the outside world through the five senses; whereas ihşa is defined as their realization and meaning. As a result of sensation, privilege and responsibility, a perfect efkar emerges. Hodja Tahsin explained that the human being realized the information obtained through five sensory organs which he named âlâ ahait ve and that he made savings by means of tahîk-i a'sâb and adalât (nerves and muscles). According to him, human science begins with conscience, which consists primarily of knowing itself. Here conscience is used to express the concept of awareness called consciousness. When one applies to the human conscience, he sees important data about the scope of psychology as a research of what the knowledge he has obtained about the self-nâtika by the science of psiholocya. it consists of an alliance. Then an impression occurs on a'sâb-ı his through a'zâ, the subsequent impression is transferred to the dima and ultimately the verb occurs. Such evaluations of Hoca Tahsin coincide with the information about the sensation and perception phenomena accepted by modern psychology. When the concepts of mind and soul are mentioned, the mind, the ruler of the spiritual power, and the vehim, the ruler of the spiritual body, are compared and it is stated that the mind is the source of definite information away from the error. Reason, the relationship with the self is reason, the treasure of self is defined as the treasure. In other words, the two forces of the self are 1) Idrak (Akl-ı Nazarî), and 2) Verb (Akl-ı Amelî).

STRUCTURED ABSTRACT

Modern psychology emerged in the 19th century as an independent science. This new branch of science was thought to be the product of the European patented and positivist understanding of science both in terms of its origin and in terms of the first works of the field. Especially the architectural and cultural works left in the history of world thought, he left people fascinated by him and his writing works in various fields left deep traces that could not be erased, and the center of knowledge and wisdom for a long time, the Ottoman science and cultural civilization stay away from a science about human attitudes and behaviors. is not reasonable. However, since the Ottoman studies could not be reached in this field, it could not be said much. In recent studies, it has been observed that psychology has been mentioned in various works both in terms of subjects and in the name of Yeni in the history of Ottoman science. He was the first person to use the concept of psychology in the modern sense in the history of Ottoman science in his work called *ih Psiholoji or İlmi Ruh* ". In addition, Yusuf Kemal (1849?) In his book *â Gâyetü'l Beyân Fî Hakikatî'l-İnsan Yâhûd İlmi Ahvâl-i Rûh ve and Rifat Bin Mehmed Emin (??) "İlmi Ahvâl-i Ruh and Usûl-i Contemplation "*. Upon the delay of the official opening of Darülfünun, under the direction of Hoca Tahsin Efendi, public conferences were given at night after the tarawih prayer, and in one of these courses Aziz Efendi's presentation of Emzâc

ü Ekâlim (Temperatures and Climates) is assumed from the first modern psychology courses.

In this research, Hasan Tahsin (the first director of Daru'l fünü) who is interested in psychology and wrote independent works in the field during the Ottoman period will be introduced. Hasan Tahsin, whose real name was Tahsin, was born on April 7, 1881 in the village of Ninat in the Çamlık region of the province of Ioannina in the province of Ioannina. He received his first religious and literary knowledge in Shkodra. Later, in Istanbul, Müderris and Dersiâm Vidinli Hoca Mustafa Efendi'den received an invention. He was sent abroad by the state.

Hasan Tahsin is both a mullah from the madrasah tradition and a scientist with a knowledge of the natural sciences. Since he knows the Eastern and Western scientific traditions of his time, it is important to write about psychology. Because psychology was a new independent science in the west at that time. It was not known much in our country. Hasan Tahsin's writing of such a work attracted the attention of academia circles in our country to this new branch of science. His first book, oloji Psiholoji Yahut İlm-i Ruh Psik, related to psychology, carries the traces of philosophy and modern psychology. Hasan Tahsin's work Osman Psiholoji Yahut İlmi-r Ruh Osman, written in Ottoman Turkish, is the first work in which modern psychology and philosophy fuse and dissociate. Because the work carries the traces of ancient philosophy and also explains some concepts of modern psychology. It is a small volume (45 shf) study that can be accepted as a transitional work. In the Ottoman language, the Persian and Arabic equivalents of psychological concepts were used. In this respect, it is a work that acts as a bridge between cultures.

Hoca Tahsin is a scientist whose social aspect is strong, open to different ideas, following scientific developments and not afraid to discuss with intellectuals. He passed away on July 3, 1881 in Istanbul as a lover of science who did not hesitate to say and apply the scientific truths he believed. Hodja Tahsin did not compromise his scientific sensitivity and was criticized and even dismissed by some circles for disrupting religious belief.

works

Esrâr-ı Âb u Havâ (Istanbul 1309 / M.1891-92)

Esâs-ı İlm-i Hey'et (İstanbul 1311 / M.1893-94)

Târih-i Tekvîn or Hilkat (İstanbul 1310 / M.1892-93)

Psychology Yahut İlm-i Rûh (Istanbul 1309 / M.1891-92)

The work, which has 45 psalms in Ottoman language, is also a separate work under the concepts of psychology, "ilm-i rûh" or "ilm-i ahvâl-ı rûh içinde. It is understood that the work was written after 1873. Considering the period of written work in Turkey towards European psychology can be said that the first trial work. The work consists of three chapters entitled "Mukaddime", enn Fenn-i Psiholoji ", "Psiholocya ", ül Külliyyât-ı Ma'kûle and Mefhumât-ı Mücerrede". The current copy of the work was published in the company of Artin Asaduryan in the company-i Mürettibiyye Matbaası.

Hoca Tahsin, in Mecmua-i Ulûm'da 1879-1880 published in his writings are as follows (Remzi Demir and Bilal Yurtoglu, 2001: 170-171).

E.2.1. İki A Two Promises of Science: The Definition of Science Mec: Mecmua-i Ulûm, Year 1, Number 1, 1 Zilhicce 1296 (16 November 1879), p.22-45.

E.2.2. "Aklâmü'l-Akvâm": Mecmua-i Ulûm, Year 1, Number 1, 1 Zilhicce 1296 (November 1, 1879), pp.45-76.

E.2.3. "Terakkî-i Maarif-Tarih ü Taksim ü Semerât-ı Ulûm": Mecmua-i Ulûm, Year 1, Number 2, 15 Zilhicce 1296 (November 30, 1879), pp.133-152 and pp.153-160; Year 2, Number 5, 1 Safer 1297 (14 January 1880), pp.321-335 and Year 2, Number 6, 15 Safer 1297 (28 January 1880), pp.421-425.

E.2.4. Dair A Property on Earth ": Mecmua-i Ulûm, Year 1, Number 4, 15 Muharrem 1297 (29 December 1879), pp. 244-305; Year 2, Number 5, 1 Safer 1297 (January 14 1880), pp.335-352 and Year 2, Number 6, 15 Safer 1297 (28 January 1880), pp.385-405.

E.2.5. "Havâdis-i Medeniyye": Mecmua-i Ulûm, Year 1, Number 4, 15

Muharrem 1297 (29 December 1879), pp.309-310.

E.2.6. "Ethics of Islam Mec: Mecmua-i Ulûm, Year 1, Number 4, 15 Muharrem 1297 (29 December 1879), pp. 330-318.

E.2.7. "Tarih-i Terakkî": Mecmua-i Ulûm, Year 2, Number 5, 1 Safer 1297 (14) January 1880), pp.353-370.

E.2.8. "Family": Mecmua-i Ulûm, Year 2, Number 6, 15 Safer 1297 (28 January) 1880), pp.425-429.

E.2.9. "Esrâr-ı Âb u Hava": Mecmua-i Ulûm, Year 2, Number 7, 1 Rebi'ü'l-Previously 1297 (Feb. 12, 1880), pp.436-464.

In addition, "Hey'et-i Âlem Risalesi (İhsanoğlu, 981: 24) and the translation of the article "Milk "from the chemist Dolferi of the UK Agricultural Society were published in this journal (Kahraman, c. 28, 2003: 274).

Hodja Tahsin (1811-1881), and his work "Psychology or Science İl added a lot to the world of science, but it was necessary to bring it back to the agenda because it is one of the lesser known ones. It is a humanitarian duty and responsibility both to know a scientist and to recognize the historical adventure of a branch of science. That is why Hoca Tahsin and his work were introduced and the history of psychology in the Ottomans was mentioned.

Keywords; Hodja Tahsin, Psiholoji Yahweh İlm-i Ruh, Fenn-i Psiholoji, Fenn-i Psiholoji, DârulFünûn.

Modern psikoloji hem ortaya çıktığı yerler açısından hem de alanla ilgili verilen ilk eserler bakımında Avrupa patentli ve Avrupa pozitivist bilim anlayışının bir ürünü olduğu kanısı yaygındır. Dünya düşünce tarihine bıraktığı mimari ve kültürel eserlerle insanları kendisine hayran bırakmış ve çeşitli alanlardaki yazım eserleri ile silinemeyecek derin izler bırakmış, uzun süre bilgi

ve hikmetin merkezi olmuş Osmanlı bilim ve kültür medeniyetinin, insan tutum ve davranışlarını konu alan bir bilimden uzak durması makul gelmemektedir. Konu üzerinde yapılan araştırmalar göstermektedir ki önceleri felsefe ve tasavvuf içerisinde incelenen insan davranışları, zamanla müstakil eserler olarak kaleme alınmıştır. Özellikle müstakil olarak psikoloji ile ilgili eserlerin sayısının az olması ve olanların da ilgili çevrelerce de yeteri kadar bilinmemesi kültürel mirasımıza sahip çıkma açısından bir eksikliğimiz idi. Bu eksikliğin telafisi için sayıları az da olsa Osmanlı döneminde psikoloji ile ilgili eserler verenlere hem bir vefa borcu hem de alanla ilgilenen genç bilim adamlarına yardımcı olacağı düşüncesiyle İstanbul Dârülfünûn (İstanbul Üniversitesi) ilk müdürü (rektörü) Hoca Tahsin (1811-1881)'nin hayatı ve modern psikolojiye ait görüşlerine yer verilecek ve “Psiholoji Yahut İlm-i Ruh”¹ eseri tanıtılacaktır.

Hasan Tahsin, hem medrese geleneğinden gelen bir molla hem de tabiat bilimlerine vakıf bir bilim adamıdır. Zamanının doğu ve batı bilim geleneğini iyi bildiği için psikoloji ile ilgili eser yazması önemlidir. Çünkü Psikoloji o zamanlar batı da yeni bir bilim dalı ve ülkemizde de fazla bilinmemektedir. Hasan Tahsin'nin böyle bir eser yazması ülkemizdeki akademi çevrelerinin dikkatini bu yeni bilim dalına çekmiştir. Psikoloji ile ilgili Osmanlıca ilk müstakil eser olan “Psiholoji Yahut İlm-i Ruh”² isimli eseri, felsefe ile modern psikolojinin izlerini taşır.

Dârülfünûn ilk müdürlerinden Hasan Tahsin'i ve osmanlıca olarak yazdığı modern psikoloji ile ilgili ilk eser olan “Psiholoji Yahut İlm-i r Ruh”³u tanıtmak hem kendi kültürümüze yabancı olanlara ilk dönem eserleri hatırlatarak bu yeni bilim dalına yönelik geçmişle ilgili olumsuz algıları düzeltmek hem de geçmişte eserler yazmış olan aydınlarımızın kültürel birikimini gelecek nesillere aktarmaktır.

Tarihi geleneğimiz içerisinde bazen yanlış anlaşılma veya iftiraya uğrama sonucu istifade edilmesi gereken birikimli kişileri saha dışına çıkararak bilim dünyasını onların katkılarından mahrum bırakıyoruz. Hasan Tahsin'de yaşadığı dönemde yanlış anlaşılmalara sonucu kendisinden yeteri kadar istifade edilmemiş hatta Dârülfünûn müdürlüğü yapmasına bile izin verilmemiştir.

Hasan Tahsin'in Osmanlıca olarak yazdığı “Psiholoji Yahut İlm-i r Ruh” isimli eseri Modern psikoloji ile felsefenin birbirleriyle kaynaştığı ve ayrıştığı ilk eserdir. Çünkü eser hem kadim felsefe geleneğinin izlerini taşır hem de modern psikolojinin bazı kavramlarını açıklar. Geçiş dönemi eseri olarak kabul edilebilecek küçük hacimli (45 shf) bir çalışmadır. İçerisinde psikolojik kavramların Osmanlıca, Farsça ve Arapça karşılıkları kullanılmıştır. Bu yönüyle de kültürler arası köprü vazifesi gören bir eserdir. Şimdi Hem Hoca Tahsin'i ve hem de eseri detayları ile açıklayalım.

1.Hoca Tahsin'in Hayatı

Asıl adı Hasan Tahsin'dir. 7 Nisan 1811³ yılında bu gün Arnavutluk sınırları içerisinde bulunan Yanya vilâyetinin Çamlık bölgesinde Filat kazasına bağlı Ninat köyünde doğdu. İlk dinî ve edebî bilgilerini İşkodra'da Berat Müftüsü olan babası Müderris Osman Efendi'den aldı. Daha sonra ileri seviyede medrese eğitimi görmek için İstanbul'a geldi. Orada Müderris ve Dersiâm Vidinli Hoca Mustafa Efendi'nin derslerini takip ederek icâzet aldı (Akün, 1998:198).

¹ Hoca Tahsin ve Eseri “Psiholoji Yahut İlm-i Ruh” ile ilgili önemli iki çalışmadan bahsetmek gerekiyor. Birincisi Ömer Faruk AKÜN,ün Hoca Tahsin maddesi olarak yazdığı yazısı. İslam Ansiklopedisi, cilt, XVIII. İstanbul, 1998, shf. 198-206. Diğeri ise Prof Dr. Ali Köse danışmanlığında Şeyma Turan tarafından yapılan “Osmanlılarda İlk Modern Psikoloji Kitapları; (1869-1900)” Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

² Esere psiholoji denmesinin sebebi, psikoloji teriminin Batı dillerindeki karşılıklarını (İng. Psychology, Fr. Psychologie) -ki muhtemelen Fransızcasını esas alarak- psiholoji şeklinde okumasından kaynaklandığı söylenebilir. Turan, 2010, s.41.

³ Doğum tarihi ile ilgili bazıları 1228 (1813) (İbnülemin, s. 1871) veya 1227 (1812) (Mehmed Ali Tevfik, nr. 4, s. 362) olarak gösterilse bile Arnavutluk'taki bazı yeni yayınlar 7 Nisan 1811olarak vermektedir. Vefatında yetmiş yaşlarında olduğu bilgisinden hareketle doğum tarihinin 1811 olduğu bilgisi (Şemseddin Sâmî, Kâmûsü'l-a'lâm, III, 1269) bunu doğrulamaktadır.

Hasan Tahsin, dini ilimlerin yanında tabiat ilimlerine olan ilgisi ve vukufu ile tanınmış bilgin ve eğitimcidir.⁴ Kırk yaşına kadar hayatı ile ilgili (nerede ve hangi okullarda okuduğu, nerelerde bulunduğu, ne gibi görevler aldığına dair) herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Kayıtlara Avrupa'ya gönderilişiyle ilgili haberler vasıtasıyla geçmiştir (Akün, 1998: 199). Devlet, değişik bölümlerden seçilen bazı öğrencileri daha ileri tahsil için yurt dışına gönderirken orada bulunan Türk öğrencilerine başta Arapça, Farsça ve dini bilgilerini geliştirmelerine yardımcı olmaları için Hoca Tahsin ve o sırada Dârülmuaallimîn'in parlak bir öğrencisi olan Selim Sâbit'i görevlendirmiştir. Bunlar aynı zamanda gayrimüslim tebaadan orada tahsil için bulunanlara da Türkçe'yi öğreteceklerdi.⁵

Gerek Hasan Tahsin'in ve gerekse Selim Sabit'in yurt dışı için seçilmesinin önemli sebeplerinden birisi de alanlarında başarılı olmalarıdır⁶. Çünkü bunların Avrupa'ya gönderilmesindeki asıl maksat, İstanbul da yeni açılacak olan Dârülfünun'da riyâziye ve tabiî ilimleri okutacak birer hoca olarak yetişmelerine imkân hazırlamaktır.⁷ 1856 yılının sonlarına doğru Hasan Tahsin ile Selim Sâbit hocalıkla Paris'te görevlendirilmiş ve bir müddet sonra orada açılan Mekteb-i Osmânî'nin öğretim kadrosunda Türk hoca olarak bu ikisi yer almıştır (Esad, 1310: 28-29). Bu görevlendirme 1857 tarihli Meclis-i Maarif-i Umumiye talimâtnamesinin birinci bendinde açıkça belirtilmiştir.⁸

Hoca Tahsin'in talebelik ve hocalık yanında Paris sefâreti imamlığı ile de görevlendirildiği bilgisi doğru olmadığı gibi Mekteb-i Osmânî'ye müdür ve bunun doğrudan doğruya Reşid Paşa'nın takdirini kazanmış olmasına bağlanması da doğru değildir.⁹ Elçilik imamlığı kendisine çok daha sonraki yıllarda verilmiştir.¹⁰ Yurda döndükten sonra Dârülfünun'da okutacakları dersleri seçmeleri kendilerine bırakılmıştır (Cevad, 1338: 64-65). Hoca Tahsin tabîyyât (Fen bilimleri) derslerini, Selim Sâbit ise riyâzîyât (Matematik) derslerini seçmiştir. Fakat Fransa da hangi alanda uzmanlık yaptıkları ile ilgili açık bir bilgi yoktur (Akün, 1998: 199). Ancak daha sonraki ilmî ve fikrî eserlerinden Hoca Tahsin'in tabîî ve tecrübî ilimlere yönelmiş ve bu sahada zengin bir birikim edinmiş olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır.

Hoca Tahsin, Paris yolculuğu ile birlikte aklî ve şer'î ilimlerden modern ilimlere yönelmiştir. Paris'te özellikle matematik yanında fizik, kimya, mekanik, jeoloji, astronomi ve

⁴ Şemseddin Sami; Pederi müderris bulunmuş olduğundan, tâ zaman-ı tufüliyetinden tahsil-i ilm-i şerife başlayarak, pâyitaht medreselerinde ulûm-i Arabiye ve İslâmiye ile edebiyat-i şarkiyede ikmâl-i tahsil ettikten sonra Paris'e gidip, Fransız lisanıyla beraber fûnûn-i mütenevvia-i cedîdenin kâffesini talim etmişti", bilgisini vermiştir. Hafta, c.1, sayı.5, 20 Şevval, 1298; Turan, 2010, s.20

⁵ 1856 yılının sonlarına doğru yapılan bu görevlendirmelerle Hoca Tahsin literatüre girmiştir. Journal de Constantinople, nr. 778, 9 Fevrier 1857; nr. 779, 12 Fevrier 1857; Cerîde-i Havâdis, nr. 822, 14 Cemâziyelâhîr 1273 / 9 Şubat 1857, Ağün, s.199.

⁶ Adem Akın ve Remzi Demir, "Hoca Tahsin Efendi ve Felsefe İle İlgili Bir Şiiri", *Nüsha*, Sayı 1, Ankara 2001, s. 72.

⁷ "... ulûm ve Avrupa sermayesinden istifade edilmesi kaydı uyarınca masrafları Osmanlı hükûmeti tarafından karşılanmak üzere Hâriciye, Dâhiliye, Ticâret Nezâreti'nden on bir, Mekteb-i Harbiye'den on, Mühendishâne-i Hümayûn'dan on, masrafları ebeveynleri tarafından karşılanmak üzere Mekteb-i Harbiye'den üç, Hâriciye Nezâreti'nden de iki olmak üzere toplam otuz altı öğrenci Fransa'ya gönderilmiştir". (BA, İrade-Hariciye, nr. 7068, 21 Safer 1273 [21 Ekim 1856] tarihli Meclis-i Maârif mazbatası ve buna bağlı 27 Safer 1273 [27 Ekim 1856] tarihli sadâret arz tezkiresi ve 28 Safer 1273 [28 Ekim 1856] tarihli irade). Akün, 199; Turan, 20; Şişman, s. 20.

⁸ "Birinci Bend: Mekâtib-i şahane ile mahall-i sâireden Paris'te tahsilde bulunan efendileri okutmak ve Hristiyan tebe'a-ı Devlet-i Âliye'den orada olanlara dahi Türkçe'yi okutmak vazife-i memuriyetleri olmakla tedris ettikleri kimselerin senede bir defa ders jurnallerini Meclis-i Maarif tarafına göndereceklerdir". Mahmud Cevad b. Şeyh Nafi', Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilat ve İcraatı, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1338: 64.

⁹ Hoca Tahsin, talebe ve hoca olarak görevlendirilmesi için Mustafa Reşit Paşa ile bizzat kendisinin görüştüğü söylenmektedir. Turan, 2010: 21.

¹⁰ Şemseddin Sami, Hoca Tahsin ile ilgili spekülasyonlara şöyle cevap vermektedir: Hoca Tahsin ezkiyâ-yı ulemâ arasından seçilen birkaç zattan biri olarak Paris'e gönderilmiştir. Kâmûsü'l-a'lâm, Mihran matbaası, İstanbul, 1308: 1628.

kozmozğrafya'ya ağırlık vermiştir. Hoca Tahsin Paris'e gitmeden evvel de o günkü medrese geleneğinin dışına çıkarak Fünûn-ı Nücûm ile ilgilendiği bilinmektedir. Pozitif bilimlere merakı medrese yıllarına dayanmaktadır (Akün, 1998: 200 ve Gürlek, 2008: 61).

Hoca Tahsin hem pozitif bilimlere meraklı hem de sosyal hayatı seven, sosyal birisi olduğu için de ders haricinde entelektüellerin takıldığı yerlere takıldığından bahsedilmektedir. Bu bağlamda Paris'te Société Asiatique mensupları ile tanıştığı hatta Fransız şarkiyatçısı Bianchi ile orada görüştüğü söylenir. Bianchi, Hoca Tahsin'den ulemâ sınıfının seçkin bir siması diye bahseder ve onun kendisini, İstanbul kütüphanelerindeki bütün eserleri toplu olarak gösteren bir umumi katalogun varlığından haberdar ettiğini söyler (Bibliographie ottomane", 1859: 521-522; Turan, 2010:22).

Hoca Tahsin'in renkli hayatı ikinci gidişinde de devam etmiştir. Nasûhî Bey, Roma'yı ziyaretlerinde kendisinin Saint Pierre Kilisesi'nde namaz kıldığını, daha sonraki bir zamanda Hoca Tahsin'in de o vakit kilisede kürsüye çıkıp yüksek sesle ezan okuduğunu nakleder (İnal, 1970:1879).

Hoca Tahsin'in ilk Paris'te kalış süresi 1857-1861 yılları arasındır. 1862 yılı Eylül başlarında Abdülhak Hâmid ve onun ağabeyi Abdülhâlik Nasûhî Bey ile birlikte Hoca Tahsin yeniden Paris'e gider. Sefâret imamlığı olarak Paris'e ikinci gidişinde görevlendirilmiştir (Kemalpaşazâde, 1307: 77). Hoca Tahsin'in ikinci Paris devresi 1869 yılının ilk aylarına kadar sürer. Fuad Paşa, hava değişimi ve tedavi için geldiği Nice şehrinde 29 Şevval 1285'te (12 Şubat 1869) ölünce oraya giderek cenazesini hazırlamakla görevlendirilen Hoca Tahsin cenaze ile birlikte 16 Zilkade 1285'te (28 Şubat 1869) İstanbul'a döner (Akün, 1998: 200). Hoca Tahsin, Paris'te *Yeni Osmanlılar* ile de görüşmüş başta Namık Kemal olmak üzere diğer Yeni Osmanlılar ile olan dostluğu İstanbul'a döndükleri zaman da devam etmiştir (Kuntay, 1994: 578).

2.Sosyal Hayatı Ve Kişiliği

Hoca Tahsin, çağdaşlarının makam ve unvanlarla dolu hal tercümeleri ile kıyaslandığında hayli sade ve fakirdir. Şemseddin Sâmî onun için "çok sadedir" ifadelerini kullanmaktadır. Zeki ve sosyal bir kişiliğe sahiptir. Medrese eğitimi sırasındaki başarısı ve Mekteb-i Fünûn-ı Nücûm'la ilgilenmesi onun ileri de parlak birisi olacağının ilk işaretleriydi. Medreseden icazetli fakat akademik olarak tabîyyât (fen) bilimlerini tercih ediyordu. Başka düşüncelere karşı bağınazlık yerine açık olmayı tercih eden, gerektiği zamanda kendi düşüncesini çekinmeden söyleyebilen birisidir. Roma'yı ziyaretlerinde hiç çekinmeden kilisede kürsüye çıkıp yüksek sesle ezan okuma cüret ve cesaretini gösteren bir kişidir. Hoca Tahsin'in renkli kişiliği ile ilgili Abdülhak Hâmid'in anlattığı şu olayda ilginçtir. Paris yolculuğunun ikinci seferinde bir ara sarığını çıkarmış, başına bir hasır şapka geçirmişti. Bu tür tutum ve davranışlarından dolayı hem eleştirilmiş hem de "Mösyö Tahsin" veya "Gâvur Tahsin" diye lakap takmışlardı (.Abdülhak Hâmid, 1924).

Tahsin hoca, zeki ve sosyal olduğu kadar diğer fikirlere de oldukça açık birisidir. Doğru olduğuna inandığı fikirleri savunmaktan da çekinmemiştir. İşte hocanın Paris'te bulunduğu yıllarda Avrupa'da yaygın olan materyalist felsefe cereyanına merak sardığı için onların bazı görüşlerini savunduğu ve bundan dolayı da dindar çevrelerce ağır eleştirilere maruz kaldığı bilinmektedir.

Hoca Tahsin, Paris'te kaldığı sürelerde aydınların takıldığı kahvehanelere takıldığı ve orada giyim kuşamı ve entelektüel kişiliği ve orijinal şahsiyetiyle ilgi çekici bir siması olarak hafızalarda iz bırakmıştı (.Georges & Cabarets, 1928:136; Akün, 1998: 198). Hoca Tahsin, Paris'te iken sadece Fransız entelektüelleri ile ilişki kurmamış aynı zamanda Hoca Tahsin, Paris'te *Yeni Osmanlılar* ile de görüşmüş başta Namık Kemal olmak üzere diğer Yeni Osmanlılar ile olan dostluğu İstanbul'a döndükleri zaman da devam etmiştir (Akün, 1998:203). 1867 ilkbaharı sonunda Paris'e gelen Nâmık Kemal ve diğer Yeni Osmanlılar'la da ilişki ve dostluk kurmuştu. Hatta

İstanbul'a döndükten sonra da Yeni Osmanlılar'la dostluğunu sürdürmüş, fakat onlarla siyasi faaliyet içine girmekten uzak durmuştur.

3.İstanbul Üniversitesinin İlk Rektörü

Hoca Tahsin, Paris'ten dönünce Avrupa'ya gönderilme sebeplerinden birisi olan Dârülfünun'un başına getirilir. Yurda dönüşünden bir buçuk ay sonra 8 Nisan 1869'da padişah, kendisine "Dârülfünun-ı Osmânî müdürü" sıfatıyla, kuruluş hazırlıkları sürmekte olan müessesenin idarî ve ilmî sorumluluğunu vermiştir (Saffet Paşa, 1285; Akün, 1998:198). Resmen Dârülfünun'un rektörü olarak atanmıştır. Hoca Tahsin, Dârülfünun'un Mayıs ayında düşünülen açılışının gecikmesi üzerine, Ramazanda geceleri halka açık konferanslarla işe başlanması uygun görülerek konferans programı hazırlanır ve Ramazan'dan önce basında "Dârülfünun-ı Osmânî Müdürü Tahsin" imzasıyla ilân edilir (Takvîm-i Vekâyi', nr. 1167, 27 Şâban 1286 / 2 Aralık 1869). Teravih namazından sonra yapılan bu konferansların sorumluluğu Hoca Tahsin'e aitti. Halk tarafından sevilen bu konferanslar aslında Hoca Tahsin için sonun başlangıcı idi. Nitekim konferans verme sırası kendisine geldiğinde su konusunu birçok boyutta ele alır ve dikkat çekici ilmî açıklamaları ile büyük takdir toplar. Bir başka konferansında da (Ramazan'ın 26. Gecesinde) teleskop ve mikroskoptan hareketle modern ilimle felsefeyi iç içe götürerek "asgarî ve âzamî nâmütenâhî" meselesi üzerinde konuşur. İşte bu konuşmalar bazı mutaassıp şahıs ve çevrelerce dine aykırı şeyler olarak algılanır ve dedikodu ve tenkitlere başlarlar (Les conférences scientifiques du Dar-el-Founoun", The Levant Herald, 1869; Akün, 1998: 198). Darülfünun, 19 Zilkade 1286 (20 Şubat 1870) tarihinde resmi merâsimle açılır. 1287 yılı Ramazan (Aralık 1870) da halka açık konferanslar tekrar başlar. Hoca Tahsin ve Cemâleddîn-i Efgânî'nin konferanslarda yaptığı konuşmalara karşı mutaassıp çevrelerce duyulan tepki bu defa çok daha belirginleşir. Bunun üzerine Bâbîâli harekete geçer ve ikisi de Dârülfünun'dan hemen uzaklaştırılır.

Hoca Tahsin, pozitif bilimlerin verilerini savunurdu. Bir toplantı da oksijen olmaksızın canlılarda hayatın devam edemeyeceğini açıklamak üzere içine konulduğu fanüsün havası boşaltıldığında bir kuşun nasıl öldüğünü tecrübî olarak göstermesi Tahsin Efendi'nin Dârülfünun hayatının sonunu hazırlamıştı. Bir başka sebep ise Hoca Tahsin ve Cemâleddîn-i Efgânî'nin konuşmalarının genel muhtevaca dinî akîdelerle bağdaşmaz görülmesidir. Hoca Tahsin'in tepkiler uyandıran konferansının adı, kendisinin önceden ilân etmiş olduğu programa göre "Terakkiyyât-ı Ulûm" idi (Hakâyiku'l-vekâyi', nr. 84, 29 Şâban 1287 / 11 Teşrînisânî 1286).

Her ikisinin aynı gece (12 Ramazan 1287 / 5 Aralık 1870) söylediği sözler İslâmiyet'e tamamıyla aykırı bulunarak meselenin Sadrazam Âlî Paşa'ya büyük bir tepkiyle duyurulması sonucu kendisinin ve Cemâleddîn-i Efgânî'nin Dârülfünun'la ilişkisi derhal kesilir (Basîret, nr. 232, 13 Ramazan 1287 / 24 Teşrînisânî 1286). Özellikle Cemâleddîn-i Efgânî'nin "Hakikatü's-sinâa" adlı konuşmasında peygamberliği bir nevi sanattan sayması bardağı taşırmıştır (Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis, nr. 1544, 15 Ramazan 1287 [8 Kânunuevvel 1870]; The Levant Herald, 9 December 1870 / 16 Ramazan 1287; La Turquie, 4me année, 9 Décembre 1870; Takvîm-i Vekâyi', nr. 1302, 17 Ramazan 1287 [11 Kânunuevvel 1870]).

Dârülfünun'dan uzaklaştırıldıktan sonra Hoca Tahsin, Bâbîâli'de Tersane Eminî Yûsuf Efendi'nin Taşmektep diye de anılan Sıbyan mektebi binasında hem özel ders verir hem de ilmî araştırmalarına ağırlık vererek, kitapların arasına daha da gömülmüştür. Hoca'yı Dârülfünun'dan uzaklaştıran mutaassıp zihniyet Sıbyan mektebinden de uzaklaştırılması için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır (BA, Maarif Nezâreti Ayniyat Defteri, nr. 1070: 227: 15 Rebîulâhîr 1291 kayıtlı işlem; BA, Bâb-ı Meşîhat Ayniyat Defteri, nr. 1081: 28: 27 Şâban 1291). Hatta onun Taşmektep'te etrafına topladığı kimselerin zihinlerini çelip akîdelerini bozacak birtakım şeyleri ders diye öğrettiğinden bahisle hakkında tahkikat açılması yönünde Maarif Nezâreti ve Bâb-ı Meşîhat nezdinde teşebbüse bile geçilmiştir (BA, Bâb-ı Meşîhat Ayniyat Defteri, nr. 1081: 41: 17 Zilkade 1291). Fakat Saffet Paşa'nın Maarif Nâzırlığı zamanına rastlayan bu teşebbüsler sonuçsuz kalır.

Zamanla sağlığı bozulan Hoca Tahsin, 1874 yılında bir ara memleketine giderek teselli ve şifa arar. Fakat orada da canını sıkıran bir durumla karşılaşır. Filat'ta iken etrafındakilere Allah'ın mekândan münezzehe oluşunu birtakım kozmografik görüşler çerçevesinde anlatmaya çalışır. Fakat sözlerinin yanlış anlaşılması sonucu Yanya Valisi Mustafa Âsım Paşa tarafından tutuklanarak İstanbul'a gönderilir (Akün, 1998: 204). Onun, Arap harfleriyle tertipleyip bastırdığı Arnavut elifbâsını orada halka dağıtmaya kalkışması üzerine hükümetçe İstanbul'a çağırıldığı da rivayet edilir (Kaleshi, "Tahsin Hasan", Biografisches Lexikon zur Geschichte Südeuropas, München, IV, 1981: 266-268).

Hoca Tahsin, 1870'li yılların başında Cem'iyet-i İttihâd-ı İslâmiyye isimli bir cemiyet kurmak istemiş, fakat böyle bir teşebbüsün Batı siyaset dünyasında doğuracağı tepkiler düşünülerek isim olarak Memâlik-i İslâmiyye Coğrafya Cemiyeti olarak değiştirilmiştir (Şemseddin Sâmî, Hafta, nr. 6: 92).

Münif Paşa'nın yardımıyla Hoca Tahsin'e kütüphaneler müfettişliği vazifesi verilir. Hoca maaşının azlığını belirterek müderrislikteki rütbesinin yükseltilmesi ve maaşına zam yapılması için 1878 yılı Nisanında şeyhülislâmlığa müracaat eder. Münif Paşa'nın Maarif Nezâreti'ne gelişinin ilk haftalarına rastlamaktadır (BA, Bâb-ı Meşihat Ayniyat Defteri, nr., Rebûlâhîr 1295 - 18 Nisan 1294, 1082: 14: 27). İtibarını iade etmek düşüncesiyle 15 Mayıs 1878'de 400'er kuruş maaşla Dârülmualimîn son sınıf kozmografya ve müsellehat hocalığına tayin edilir (BA, İrade-Şûrâ-yı Devlet, nr. 2047, 13 Cemâziyelevvel 1295 / 3 Mayıs 1294.1).

Hoca Tahsin, 1879 yılında Cem'iyet-i İlmiyye adını taşıyan bir ilim kuruluşunun meydana gelmesine ön ayak olur. Bu cemiyet adına 1 Zilhicce 1296 (16 Kasım 1879) tarihinden itibaren yayımlanmaya başlanan Mecmûa-i Ulûm'a yön verdiği gibi çeşitli yazıları ile de ona devamlı destek sağlar. Hoca Tahsin, Mecmûa-i Ulûm'un yayımının durmasından bir sene sonra çıkmaya başlayan Hazîne-i Evrâk mecmuasına gönderdiği yazı ve manzumelere bu psikoloji içinde "Bir Marîz" diye imza koymaktaydı. Münif Paşa, hastalığı ağırlaşan Hoca Tahsin'i Erenköy'deki köşküne aldırılmıştı. 3 Temmuz 1881'de Erenköy'de vefat eden Hoca Tahsin Sahrayıcedid Mezarlığı'nda toprağa verilir (Tercümân-ı Hakikat, nr. 9911, 7 Şâban 1298 / 5 Temmuz 1881; Vakîf, nr. 2051, 8 Şâban 1298 / 6 Temmuz 1881).

Hoca Tahsin, ölümün eşiğinde olduğunu hissettiği için Allah'a sığınışını ifade eden, felsefî düşüncelerle yüklü ve hüznle dolu uzun bir manzume kaleme aldı ("Fuzalâ-yı Benâmdan Bir Marîzin Eser-i Hazînidir", Hazîne-i Evrâk, nr. 2: 24-27). Ölümünden bir gün evvel kendisiyle yapılan bir röportajda ömrünün felsefî düşüncelerle örülü bir muhasebesini yaparak en yüce din diye vasıflandırdığı İslâmiyet'e bağlılığını, Allah'a imanını ve Hz Muhammed'e sadakatini ifade eden açıklamalarda bulunur (Hazîne-i Evrâk, nr. 22: 343-347). Hoca Tahsin'in ölümünden sonra Hazîne-i Evrâk, namını canlı tutmak için ona ait bazı yazı ve manzumelerini yayımlarken Tercümân-ı Hakikat ve diğer bazı gazeteler de bunları sütunlarına geçirmektedirler. Şemseddin Sâmî, onun şahsiyet ve meziyetlerini tanıtmaya ve hakkındaki yanlış zanları gidermeye çalışan uzunca bir makale yazdı (Hoca Tahsin", Hafta, nr. 5, 20 Şevval 1298 [15 Eylül 1881]: 72-76; nr. 6, 27 Şevval 1298 [22 Eylül 1881]; aynı yazı Esâs-ı İlmi-i Hey'et'in baş tarafına alınmıştır: 5-17). Abdülhak Hâmid de henüz küçük yaşlarında iken kendisinden feyiz aldığı hocasının sahip olduğu değerlerle uğradığı haksızlıkların muhasebesi içinden mânevî portresini çizdiği uzun bir manzume ile üzüntüsünü dile getirmeye çalışır ("Mersiye", Hafta, nr. 10, 26 Zilkade 1298 [20 Ekim 1881]: 157-159).

4.Hoca Tahsin'in ilmi Kişiliği

Eserlerinin yayımını üstlenen Nâdirî Fevzi, kendi eseri olan Teşekkûlât-ı Avâlim'in mukaddimesinde Hoca Tahsin'in, tek başına yaşadığı Taşmektep'teki teleskoptan mikroskoba kadar türlü ilmi cihaz ve aletlerle donatılmış odasından bir Rasathâneye veya tabiat ilimleri

müzesine benzediğini belirtmişti. Ahmed Mithat, “Acâibü'l-âlem” isimli fennî romanında ondan övgülü ifadelerle bir ilim adamı olarak bahsetmiştir. Hasan Tahsin’den etkilenenler arasında Şemseddin Sâmî, Necib Âsım, Sâmî (Paşa), Abdülhak Hâmid ve kız kardeşi Abdülhak Mihrünnisâ, Bereketzâde İsmâil Hakkı, şair Üsküdarlı Talat, Hattatzâde İsmâil Paşa, Nâdirî Fevzi gibi isimlerde vardır.

Hoca Tahsin, modern astronominin tanınmasına gayret eden, bu alana ilgiyi arttırmak ve duyulan ihtiyaca cevap vermek için Mir’âtü’s-semâ adıyla bir gökyüzü haritası, coğrafya öğretimine yardımcı olmak üzere bir de yer küresi hazırlayıp bastırmıştır. Paris’te iken 1867’de bastırılmak üzere tertip ettiği Saâtnümâ adlı küçük kıtadaki güneş saati elde olduğu gibi oturduğu Taşmektep binasının güneybatı yüzüne mermer üzerine yaptığı amudî güneş saati de ondan bir hâtıra olarak günümüze gelmiştir (Kandilli Rasathânesi Ktp., Yazma, nr. 501; ayrıca bk. Kandilli Rasathanesi Kitaplığı Yazma Yapıtlar Kataloğu, İstanbul 1977, II, 88).

Selim Sâbit, Hoca Tahsin’in Dârülfünun’da verilmesine ön ayak olduğu tecrübî derslerin durdurulmasını ülke için önemli bir kayıp sayar (Necib Âsım, “25 Sene Evvelki Hâtıralardan: Selim Sâbit Merhum Hakkında”, Tedrîsat Mecmuası, nr. 68, Eylül-Teşrînievvel 1341: 365). Çünkü Hoca Tahsin, tabiat ilimlerinin verilerine dayandırmak istediği felsefî ve metafizik görüşlerini Kur’ân-ı Kerîm’den naklettiği âyetler, başvurduğu hadislerle de irtibatlandırmaya özen göstermiştir. Tabîî ilimlere yönelişini dinî ve metafizik bir ihtiyacın tesiriyle ve mevcut inancını daha da kuvvetlendirmek gayesiyle olduğunu, hayatının şu şekilde açıklar: “Benim ilm-i nâmütenâhîye meyl ü teveccühüm bilakis hakkıyla dindar olmak ve aklımın batâlet ve aczini imtihan etmek içindi” (Hazîne-i Evrâk, nr. 22: 346). Hoca Tahsin’in Fransa’da iken “tabîyyûn” felsefesinin tesiriyle materyalizmi benimsediği söylentileri hiçbir kontrol ve tenkitten geçirilmeden günümüzün bazı yazarlarınca hala kabul ve tekrar edilmesinin haklı bir gerekçesi yoktur (Abdurrahman Şeref Efendi, 1985: 239; Berkes, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Ahmet Kuyaş (haz.), 2008: 210-212). Aynı şekilde onun panteist bir Bektaşî olduğu iddiası da temelsizdir (Berkes, 2008: 517, not 290.; 518, not 293). Onda ima yoluyla dahi İslâmî zihniyete karşı bir çıkış görülmez. Peki Hoca Tahsin niçin eleştirilmiş ve görevden alınmıştır:

- Fen bilimleri savunması
- Sezgiyi bilgi kaynağı olarak kabul etmemesi
- Su ile fiziksel ve ruhsal şifa sağlanacağını söylemesi
- Güzel koku ile tedavinin olacağını iddia etmesi
- Dini telkin ile biyolojik tedaviyi savunması
- Cami de çocuklara pozitif bilimleri öğretmesi (matematik, fizik, kimya, biyoloji...)

5. Eserleri

Hoca Tahsin eserlerinde Batı’nın tabîî ve tecrübî ilimlerinin son verilerini zamanının Türk okuyucusuna anlaşılabilir bir şekilde iletme gayreti vardır. Konuları kuru ve yalın bir ilim diliyle anlatmak yerine müşahhaslaştırarak (somutlaştırarak) ve çeşitli benzetmeler ve imajlarla ele almıştır. İslam düşünce geleneği içerisinde birçok filozofun başvurduğu teşbih ve mecaz kullanmaktan da çekinmemiştir. Kitap olarak basılan dört eseri ihtisas veya ders kitabı gibi değil, ele aldıkları konuları geniş bir okuyucu topluluğuna ulaştırmak düşüncesiyle hazırlanmış birer vülgarizasyon¹¹ çalışmasıdır.

¹¹ Vülgarizasyon; (karışık, anlaşılması güç bir metni vb.) herkesin anlayabileceği bir biçime sokma işi, yalınlaştırma. İnternet, ekşi sözlük.

Hoca Tahsin'in toplam eserleri, yayınlanmış dört kitap, bir tercüme eser ve ortaklaşa yapılmış iki telif eser ve bazı dergilerde çıkmış yazıdır. Dört kitabı da vefatından on yıl sonra öğrencisi Nâdirî Fevzi tarafından "Külliyât-ı Hoca Tahsin" adı altında 1891-1892 yılları arasında yayınlanmıştır. Rıza Tevfik'e göre hocanın bu eserlerinin bir kısmı tamlığını koruyamamış, aradan bazı kısım ve sayfaları eksiktir (Akün, 1998: 200). Buna rağmen yayınlamış kitapları şunlardır:

5.1.Esrâr-ı Âb u Havâ (İstanbul 1309/M.1891-92)

Hoca Tahsin'nin, Dârülfünun' resmi açılışından önce Ramazan gecelerinde verdiği konferansların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş kitabıdır. Eser 1869 yılı Ramazanında geceleri su konusunda verdiği konferansının tam metnidir (Les conférences scientifiques du Dar-el-Founoun", The Levant Herald, 27 December 1869 / 24 Ramazan 1286). Eser, suyun fizik, kimya ve meteoroloji yönünden şaşırtıcı özellikleri üzerinde durur (Masoumeh Hosseingholizadeh, 2013: 98).

Özellikle suyun insan ve dünya hayatı bakımından taşıdığı öneme yer verilen eserde müellif, suyun hidrojen ve oksijenden ibaret cansız bir varlık olduğu halde can taşıyan bütün varlıklar için yerini başka hiçbir şeyin tutamayacağı bir hayat kaynağı oluşuna dikkat çeker (Akün, 1998: 203-204). Hoca Tahsin bu eseri henüz kitap olarak basılmadan önce baş tarafından mühimce bir kısmı ile aynı ad altında makale şeklinde yayımlanmıştır (Mecmûa-i Ulûm, nr. 7, 1 Rebîülevvel 1297: 436-464).

5.2. Esâs-ı İlm-i Hey'et (İstanbul 1311/ M.1893-94)

Hoca Tahsin'in gökyüzü ilmi üzerinde hazırladığı küçük bir el kitabıdır. Kitapta gök ilminin kısa bir tarihçesi, gezegenlerin hareketleri izah edilerek Batlamyus'tan Copernicus'e kadar mevcut kozmografya teorileri özetlenmiştir. Ayrıca Kepler'den hareketle güneş sistemi ve bu sisteme tâbi gezegenler üzerinde durulmuş ve son bölümde dünyanın kozmografya açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Sağlığında baş tarafından bir kısmı ile kitap ilâvesi şeklinde ve değişik bir ad (Hey'et-i Âlem) altında bir baskısı yapılmıştır (Hey'et-i Âlem", Mecmûa-i Ulûm, nr. 5, 1 Safer 1297: 1-16).

5.3. Târîh-i Tekvîn yahut Hilkat (İstanbul 1310/M.1892-93)

Hoca Tahsin, tabii ilimlerle ilgili bilgi ve tecrübesinin ürünü olan bu eserde, varlık ve yaratılışla ilgili felsefesini açıklar. Hoca Tahsin, başta dünya ve kainat olmak üzere tüm yaratılanları milyarlarca senelik bir oluş sürecinde geçirilmiş merhaleler silsilesi içinde, oluş macerasını jeoloji, astronomi, kozmografya, mekanik, kimya, zooloji, botanik, coğrafya, cebir ve yüksek matematiği kuşatan zengin bir bilgi birikiminin eşliğinde izah etmeye çalışır. Eser, Türk kültüründe kozmoloji alanında ilk kalem tecrübesi olmakla da özel bir değer taşımaktadır.

5.4. Psiholoji Yahut İlm-i Rûh (İstanbul 1309/M.1891-92)

Hoca Tahsin'in psikoloji ile ilgili eseridir. Eser de ruh konusunu psikoloji, "ilm-i rûh" veya "ilm-i ahvâl-ı rûh" kavramları altında müstakil bir ilim disiplini içinde ele aldığı müstakil bir eseridir. Eserin ne zaman yazıldığı ile ilgili kesin bir tarih yoktur fakat 1873 yılı sonrasında yazıldığı anlaşılmaktadır (Zaman-ı karîbde ve hususiyle miladın 1873 senesinden beri ...) Hoca Tahsin, "Psiholoji yahut İlm-i Ruh", 1310: 31). Hoca Tahsin bu eserinde ruhî faaliyetlerin açıklanmasında psikofizyolojik bakışa yer vermiştir. Eser yazıldığı dönem dikkate alındığında Türkiye'de Avrupaî psikoloji yolunda ilk deneme eseri olduğu söylenebilir de basımı gecikince başka eserlerde yazılmıştır. Bugün Osmanlıca 45 sahife olan eserin bütünlüğünü muhafaza edememiş olması, ruh konusunda Hoca Tahsin'in spirüalist veya materyalist psikolojiden hangisini tercih ettiği yönünde doğru bir karar vermeyi zorlaştırmıştır. Ayrıca eserde, insanın psikolojik hallerinin bir ifade vasıtası olan, "dil" konusuna başlı başına yer verip psikolojik ve

sosyal fonksiyonları bakımından dile dair devri için yeni ve dikkat çekici düşünce ve açıklamalar vardır.

Hoca Tahsin, bu eserinde çeşitli zihnî ve ruhî faaliyetleri beyinde, belirli merkezlerle bağlantılı gösteren, bir bakıma materyalist psikoloji doğrultusundaki açıklamalarına mukabil, düşünceyi beyindeki fosfor maddesinin kimyevî faaliyetinin mahsulü yahut beyin bir ifrazatı gibi gösteren materyalist fikirleri tekrar etmemiş olması onun materyalist psikolojinin uç noktalarına gitmediğini göstermektedir. Hatta O fikri, kuvve-i âkilenin hâzır ve ma'kûl bir maddenin yanı sıra gâib, muhayyel ya da mahsûs bir maddeyi tefekkür etmesi olarak tanımlar. Bu pozitif düşünceye de aykırıdır. Fikrin menşei meselesinin ise ancak fikir ve nazarın insanda ortaya çıkmasına sebep olan ahvâlî sûret-i ceryanın yani meydana gelişinin incelenmesiyle hallolunabileceği belirtilmiştir. Fikirden yani tefekkürden kasdın bizzat nefis-i nâtıkanın bir işlevi olarak bahseder. Zihin ile ilgili açıklamalarında fizyolojik unsuru ruhî hadisenin esas ve asıl sebebi değil sadece bir şartı suretinde kabul etmesi de onun materyalist psikolojiden uzaklaştığını göstermektedir.

Eserin matbu nüshalarını Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) ve Süleymaniye Kütüphaneleri'nde tespit etmekle birlikte yazma nüshası hakkında herhangi bir veriye ulaşamamıştır (Turan, (1869-1900): 38). Eserin mevcut nüshası İstanbul'da (Artin Asaduryan) Şirket-i Mürettebiyye Matbaası'nda basılmıştır.

Eser bir "Mukaddime", "Fenn-i Psikoloji", "Psiholocya", "Külliyât-ı Ma'kûle ve Mefhumât-ı

Mücerrede" başlığını taşıyan üç bölümden oluşan 45 sayfadan ibarettir. Çoğunlukla metnin akışını bozmamak için birçok yerinde köşeli parantezlerin ki ayrıca bunlar bahsi geçen kavramları daha genişçe tanımlama ya da önemli hususlara dair bilgi verme işlevini görür. Mukaddime kısmında Nâdirî Fevzi, Hoca Tahsin'in bu eseri için Doğu ve Batı'daki pek çok eseri ve dahi çeşitli fenleri inceleyerek yazdığını ifade etmiştir (Hoca Tahsin, "Psikoloji yahut İlm-i Ruh"1310: 3). Eser Hoca Tahsin tarafından bizzat yazılmış orijinal bir eser olup intihal yoktur. Fakat bazı pozitif bilimlerle ilgili kısımların batılı kaynaklardan istifade ile yazıldığı söylenebilir.

Hoca Tahsin'in Alman bilim adamı Ernst Heinrich Haeckel'in evrimci görüşlerinden etkilenmiş olabileceği *Tarih-i Tekvîn yahut Hilkât* isimli eserinde de bunların izlerinin var olduğu söylene de *Psikoloji yahut İlm-i Ruh* isimli eseri için bu durum geçerli değildir. Onun kitapta, en doğru bilginin duyularla elde edilebileceğine dair ifadelerinden dolayı rasyonalist bakış açısını yansıttığı iddia edilir (Demir ve Yurtoğlu, 2001: 170). Eserin birkaç yerinde geçen birkaç açıklama için bunlar söylenebilse de tamamı için söylenemez.

Nâdirî Fevzi, bu eserin yazılma sebebi olarak, o ana kadar *psikoloji fenni*'ne dair herhangi bir eserin neşredilmemiş olmasını gösterir. Pek çok kaynakta bu eserin psikoloji bilimine dair Osmanlılarda Batı tarzında yazılmış ilk eser olduğu vurgulanır (Ülken, 1979: 191). Tahsin Efendi'nin modernliği, onun psikoloji üzerine ilk Türkçe bilimsel eseri yayınlamasında görülebilir. (Mardin, 2014: 223). "Psikoloji üzerine ilk Türkçe bilimsel eser, Hoca Tahsin tarafından yazılmıştır" (Richard L. Chambers, "Notes on the Mekteb-i Osmanî in Paris, 1857-1874: 325). "Telif yılı dikkate alınacak olursa eserin (Psikoloji yahut İlm-i Ruh) Türkiye'de Avrupaî psikoloji yolunda ilk deneme olduğu söylenebilir". (Akün, 1998: 204). "Hoca Tahsin, psikolojinin Türkiye'deki isim babası ve İlm-i Ruh adlı yapıtı, Batı tarzı ilk psikoloji kitabı olarak kabul edilmektedir" (Bilgin, 1988:14). Çünkü eser de hem klasik nefis teorilerine hem de bilimsel konu ve terimlere, deney ve gözlem verilerine yer verilmesi ve bunun bizzat "psikoloji" adını taşıyan bir kitapta yapıyor olmasından dolayı batı tarzı yazılan ilk psikoloji eseri denmiştir (Turan, (1869-1900): 39-40). Hilmi Ziya Ülken, eserin diğerlerinden farklı yönünü açıklarken ruh kavramına verilen anlamdan yola çıkarak şöyle açıklıyor: Eserin yazıldığı dönemlerde *ruh* hakkındaki eserler *skolastik* fikirlerle dolu olduğu halde Hoca Tahsin'in eserinde bu tür düşüncelere yer vermediği

fakat nefis ve kuvvetleri hususunda Kınalızâde'nin Ahlâk-ı Alâî'sinden yararlanıldığını vurgulamıştır. Araştırmalara göre “psikoloji” terimi ilk olarak “*Psiholoji yahut İlm-i Ruh*” adlı eserde kullanılmıştır. Daha sonra ki dönemlerde bu dilim dalı için *psiholoji* ve *psiholocya*, *marifet-i nefis-i nâtika fenni*, *fenn-i ahvâl-i ruh* gibi kavramlar kullanılmıştır (Akün, 1998: 205). Nâdirî Fevzi eserde geçen belli başlı konuları şu şekilde sıralamıştır: *His*, *ihsas*, *iz'ân*, *itkân*, *ta'akkul*, *tefekür*, *akıl*, *şuur*. *Psiholocya*, *Fenn-i Psiholoji*, *ilm-i mantık*, *fenn-i mantık*, *fenn-i ahvâl-i ruh*, *marifet-i nefis-i nâtika fenni* (Hoca Tahsin, “Psiholoji yahut İlm-i Ruh” 1310:4).

Hoca Tahsin bazı kavramları tanımlamıştır. Kuvve-i âkile; beş duyu organımızın bildirdiği dış dünyaya dair bilgilerin ötesini anlamamızı, onların anlamlarının derûnuna nüfuz etmemizi sağlayan bir kuvvet olduğu ifade edilen kuvve-i âkilenin bu tanımlı metinde psikolojiye dair en kapsamlı tanımdır.

Psiholoji kuvve-i müdriken bahseden bir ilim dalıdır. *His*, havâss-ı zâhire yani beş duyu organı vasıtasıyla dış dünyaya dair malumât elde etmek; *ihsas* ise bunların idrak edilmesi, anlamlandırılması olarak tanımlanmaktadır. *His*, *ihsas* ve *ta'akkul* sonucunda kâmil bir efkâr ortaya çıkar.

Hoca Tahsin nefis konusunu işlerken insanın, *âlât* diye isimlendirdiği beş duyu organı ile elde edilen bilgileri idrak ettiği ve *tahrîk-i a'sâb* ve *adalât* (sinirler ve kaslar) vasıtasıyla da tasarrufta bulunduğunu açıklamıştır (Kınalızâde, 2007: 66).

Ona göre insan ilmi, öncelikle *kendini bilmekten* ibaret olan vicdandan başlar. Burada vicdan şuur denilen farkındalık kavramının karşılığı ifade etmek için kullanılır (Kara, 2001 :323). İnsanın muhakeme-i vicdanına başvurduğunda, nefis-i nâtıkaya dair elde ettiği bilginin neler olduğunun *psiholocya* ilmi tarafından araştırılmasının psikoloji ilminin kapsamına dair önemli veriyi karşımıza çıkarır.

Hoca Tahsin, sadece kavramsal açıklamalarda bulunmamıştır. O bazen kavramlarla ilgili olarak ortaya çıkış sebep ve süreçlerini de tarif etmiştir. İdrakin meydana gelişini şöyle açıklamıştır: Önce dış dünyadan a'zâ ve âlât-ı müdrike üzerinde bir irtisâmın oluşur. Sonra a'zâ vasıtasıyla a'sâb-ı his üzerine bir intiba meydana gelir, sonra gelen intiba dimağa aktarılır ve en nihayetinde de fiil meydana gelir. Hoca Tahsin'in bu tür değerlendirmeleri modern psikolojinin kabul ettiği duyum ve algı olayına dair bilgilerle örtüşmektedir (Turan, (1869-1900): 43). Ona göre kuvve-i aklıye, sadece dış dünyadaki varlıkların algılanmasına münhasır değildir. Onun bir diğer görevi ise *mefhumât-ı küllîleri (tümel kavramlar)* tasavvur etmesidir. İnsan akli bir maddeyi keyfiyet ve kemiyetini kavradıktan sonra o maddeyi bütün olarak algılamasa da ya da cins, nev ya da sınıfına göre ona dair tek bir hususiyeti algılasa da o maddeyi bir bütün olarak tasavvur edebileceği vurgulanmıştır. Örneğin, insan, sadece sıcak suya bakarak “sıcak” ya da bir meyvenin herhangi bir unsurunu gözlemleyip “ağaç” gibi tümel kavramlarını oluşturabilir. Burada tarif edilen olaya modern psikolojide *tam algı* denilmektedir.

İnsanın üstünlüğünün düşüncesini ifade etmeye yarayan *lisânı* sayesinde olduğu vurgulayarak dil'in psikolojik açıdan önemini açıklar (Hoca Tahsin'in Mecmûa-i Fünûn'daki “Aklâmü'l-Akvâm” adlı bu bahiste geçen bilgileri de ihtiva eden ve anlayabildiğimiz kadarıyla Batılı kaynaklara dayanılarak oluşturulmuş geniş bir risalesi de mevcuttur. Hoca Tahsin, “Aklâmü'l-Akvâm”, Mecmûa-i Fünûn, nu.1, 1296: 45-76). Ona göre dil, düşüncüyü duymamıza ve görmemize yarayan işaretlerdir. *İşarât-ı mahsusa* ve *Mahâric-i hurûf*, olmak üzere iki kısımdır. Bir dilin üstünlüğü *mefhumât-ı aklıye* yani soyut düşünceden ifade edebildiği oran mesabesindedir. Hoca Tahsin'e göre bir lisanda bulunması gereken özellikler şunlardır; *sühûlet* (kolaylık), *vuzûh* (açıklık) ve *taayyün* (belirlilik)'dür. Hoca Tahsin dil bahsini psikolojinin ilgi alanına ilk taşıyandır. Çünkü psikolojiye dair daha önce yazılan eserlerde dil konusu işlenmemiştir (Akün, 1998: 200).

Dimağın fizyolojik yapısına ve kuvâyı bâtineye yer verdiği *Külliyât-ı Ma'kûle ve Me'fhumât-ı Mücerrede de idrak*'ın daha iyi anlaşılabilmesi için a'zâ-yı re'siye reîsesinin yani dimağın teşrih ve mütalaasının gerekliliğine değinerek şöyle ifade etmiştir. Beden ile dış dünya arasında iletişimi sağlayan vasıtanın sinirlerdir. Bunların merkezleri, bedenin direği hükmündeki kemiğin içinde bulunan *murdar ilik (omurilik)*¹², *asl-ı dimağ* ve ona bitişik olan dimağ'dır.¹³ Hücreler siyah bir maddeden, sinirler ise beyaz bir maddeden oluşur. Hepsinin iç kısmı ince ipliklerden müteşekkil olarak yağ tabakası ile kaplı oldukları gibi *yapılarına*; sinir hücrelerinin uyarıldıktan sonra beyine intikalleri ve cevabın oluşma aşamaları gibi *işleyişlerine* dair bilimsel açıklamalara yer verir. Bu intikal ve cevap olayı yani *hareket-i mün'akise (refleks)* ile alakalı bir deneye de yer verir¹⁴. Hoca bu açıklamaları ile ülkemizdeki psikoloji bilimine önemli katkılar sunmuş fakat eseri gereği gibi takdir edilememiştir.¹⁵ Kınalızâde'nin eserinde sadece Hiss-i Müsterek ve Hayal'in dimağdaki yerleri tarif edilmişken Hoca Tahsin'in bu eserinde beş bâtunî kuvvetin de dimağdaki yerleri tarif edilmiştir.

Kitabın son bölümünde *akıl* ve *nefs* kavramlarına değinilirken kuvâ-yı ruhaniyenin yöneticisi olan *akıl ile* kuvâ-yı cismaniye'nin yöneticisi olan *vehim* kıyaslanmış ve aklın vehime göre yanılığdan uzak, kesin bilgi kaynağı olduğu belirtilmiştir. Aklın, nefsin ile ilgisi ise aklın, nefsin hazinesi olarak tanımlanması dolayısıyladır. Yani nefsin iki kuvveti 1) İdrak (*Akl-ı Nazarî*), ve 2) Fiil (*Akl-ı Amelî*) dir¹⁶.

Hoca Tahsin'in Mecmua-i Ulûm'da 1879-1880 yıllarında yayınlanmış yazıları şunlardır (Remzi Demir ve Bilal Yurtoğlu, 2001: 170-171).

E.2.1. “İlme Dair Bir İki Söz: Tarif-i İlm”: *Mecmua-i Ulûm*, Sene 1, Numara 1, 1 Zilhicce 1296 (16 Kasım 1879), s.22-45.

E.2.2. “Aklâmü'l-Akvâm”: *Mecmua-i Ulûm*, Sene 1, Numara 1, 1 Zilhicce 1296 (1 Kasım 1879), s.45-76.

E.2.3. “Terakkî-i Maarif-Tarih ü Taksim ü Semerât-ı Ulûm”: *Mecmua-i Ulûm*, Sene 1, Numara 2, 15 Zilhicce 1296 (30 Kasım 1879), s.133-152 ve s.153-160; Sene 2, Numara 5, 1 Safer 1297 (14 Ocak 1880), s.321-335 ve Sene 2, Numara 6, 15 Safer 1297 (28 Ocak 1880), s.421-425.

E.2.4. “Yeryüzü'nde Bir Mülk'e Dair”: *Mecmua-i Ulûm*, Sene 1, Numara 4, 15

¹²Murdar ilik: Nakha-i Şevkî”, Şerafettin Mamumi, **Vücut-i Beşer**, İstanbul, 1310: 265 ; “Murdar ilik: Muhai Şevkî”: Murdar ilik, sincabî maddesi ile bir sinir merkezi, beyaz maddesi ile de nâkil uzuv vazifesini görür. Sinir merkezi olarak iradî olmayan hareketleri kumanda eder. Nâkil uzuv olmak üzere dahi kendisinden çıkan sinirler vasıtasıyla hissî ve muharrik tesirleri nakleder”. Ahmet Refik ve Mehmet Emin, **Teşrih, Fizyoloji, Hıfzıssıhha**, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1929: 61-75.

¹³Teşrih, Fizyoloji, Hıfzıssıhha adlı fizyoloji kitabında bu merkezler şu şekilde ifade edilmiştir: “Sinirlerin bağlandıkları başlıca iki sinir merkezi vardır: 1) Kafatası içinde bulunan Beyin, Küçük beyin ve Mustatil muhtan mürekkeb olan Ansefal. 2) Bel kemiği kanalı içinde bulunan Murdar İlik (Muhai şevkî)”. Ahmet Refik ve Mehmet Emin, s. 61.

¹⁴Deneyde kızgın bir demir ile bir güvercinin beyninde bir takım yerler etkisiz hâle getirilerek hayvanın hissiz kalmasına neden olunmuştur. Hayvan bilinçsiz fakat hâlâ canlıdır. Yürüyebilmekte ve havaya atıldığında uçabilmekteyse de metindeki ifadeyle adeta idraksiz cansız bir makinaya dönmüş ve vücut-i şuurîsini kaybetmiştir. Hoca Tahsin, “Psiholoji yahut İlm-i Ruh”, s. 34; Bu güvercin deneyi, Ahmet Refik ve Mehmet Emin'in kitabında “Beynin vazifesi” kısmında da yer almaktadır. Ahmet Refik ve Mehmet Emin, s. 74.

¹⁵Türkiye'de resmi psikoloji tarihi anlayışına göre; deneysel psikolojinin Türkiye'ye gelişi 1915 hem Türkiye'de psikolojinin başlangıç tarihi hem de ilk psikoloji kitabının basıldığı yıl olarak kabul edilir.

¹⁶ Bu sınıflandırma Kınalızâde'nin eserinde şu şekildedir: Kuvâ-yı Nefs-i İnsanî ikiye ayrılır: 1) Kuvvet-i Âlime, 2) Kuvvet-i Âmile. Kuvvet-i Âlime de iki kısma ayrılır: 1) Akl-ı İlmî, 2) Akl-ı Amelî. Kınalızâde Ali Çelebi, s.75.

Muharrem 1297 (29 Aralık 1879), s.243-305; Sene 2, Numara 5, 1 Safer 1297 (14 Ocak 1880), s.335-352 ve Sene 2, Numara 6, 15 Safer 1297 (28 Ocak 1880), s.385-405.

E.2.5. “*Havâdis-i Medeniyye*”: *Mecmua-i Ulûm*, Sene 1, Numara 4, 15 Muharrem 1297 (29 Aralık 1879), s.309-310.

E.2.6. “*Ahlâk-ı İslâmiye*”: *Mecmua-i Ulûm*, Sene 1, Numara 4, 15 Muharrem 1297 (29 Aralık 1879), s.310-318.

E.2.7. “*Tarih-i Terakkî*”: *Mecmua-i Ulûm*, Sene 2, Numara 5, 1 Safer 1297 (14 Ocak 1880), s.353-370.

E.2.8. “*Aile*”: *Mecmua-i Ulûm*, Sene 2, Numara 6, 15 Safer 1297 (28 Ocak 1880), s.425-429.

E.2.9. “*Esrâr-ı Âb u Hava*”: *Mecmua-i Ulûm*, Sene 2, Numara 7, 1 Rebî‘ü’l-Evvel 1297 (12 Şubat 1880), s.436-464.

Ayrıca “*Hey’et-i Âlem Risalesi* (İhsanoğlu, 981: 24) ve İngiltere Ziraat Cemiyeti’nden kimyager Dolferi’den “*Süt*” makalesinin çevirisi bu dergide yayınlanmıştır (Kahraman, c. 28, 2003: 274).

Sonuç

Hoca Tahsin (1811-1881), ve eseri “*Psiholoji yahut İlm-i Ruh*” bilim dünyasına çok şey katmasına rağmen az bilinenlerden olduğu için tekrar gündeme getirmek gerekiyordu. Hem bir bilim adamını tanımak hem de bir bilim dalının tarihi serüvenini tanımak insani bir görev ve sorumluluktur. İşte bundan dolayı Hoca Tahsin ve eseri tanıtılmış ve Osmanlılarda Psikoloji biliminin tarihine değinilmiştir.

Hoca Tahsin, son dönem Osmanlı astronomi bilgini ve düşünürüdür. Osmanlı Devletinin son dönemlerinde batılı anlamda ilk üniversite olarak kurulacak Darülfünun’da görev almak için bursla Paris’e gönderilen iki kişiden biridir. Yine Osmanlı tarihinde modern anlamda yazımsal olarak psikoloji kavramını “*Psiholoji yahut İlm-i Ruh*” isimli eserinde ilk kullanan kişidir. Ayrıca Yusuf Kemal (1849?) “*Gâyetü’l Beyân Fî Hakikati’l-İnsan Yâhûd İlm-i Ahvâl-i Rûh*” isimli eserinde ve Rıfat Bin Mehmed Emin (? ?) “*İlm-i Ahvâl-i Ruh ve Usûl-i Tefekkür*” isimli eserinde kullanmışlardır. Batı’da da modern psikolojinin felsefeden ayrılarak pozitif bir disiplin olarak okutulmaya başlaması XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra eserlerin telif edilmesiyle başlamıştır. Psikoloji Batı’da da felsefe içerisinde İslam düşüncesinde ise tasavvuf ve felsefe/kelam içerisinde konuları itibari ile var olan kadim bir disiplindir. Osmanlılarda ilk defa 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’ndeki Darülfünun için hazırlanan müfredatta¹⁷, felsefe grubu dersleri altında “ilm-i ahvâl-i ruh” adıyla ayrı bir ders olarak yazılmıştır. Psikoloji dersinin 1869’dan itibaren müfredatlarda görünmesine rağmen bilfiil okutulması 1915’te olmuştur.

Osmanlılarda resmi kurumlarda psikoloji dersi okutulmadan önce psikolojik yönü öne çıkan etkinlikler düzenlenmiştir. Bu bağlam da modern psikoloji ile ilgili ilk çalışma, Psikoloji kitaplarının yazımından önce Aralık 1869’da (Ramazan ayında), ilk Darülfünun’un resmî açılışının gecikmesi üzerine, Hoca Tahsin Efendi’nin idaresi altında, geceleri teravih namazından sonra halka açık umumî konferanslar verilmesi ve bu derslerden birinde Aziz Efendi’nin Emzâc ü Ekâlîm

¹⁷81. maddesinde Darülfünun’da Felsefe ve Edebiyat şubesi altında İlm-i Ahval-i Nefs dersinin okutulmasının kararlaştırılması, 34 ile 1900 yani son Darülfünun’un (Darülfünun-ı Şahane)35 kurulduğu tarih arasındaki telifâtı esas almayı uygun gördük

(Mizaçlar ve İklimler) adlı sunumu da ilk modern psikoloji derslerinden varsayılmaktadır (İhsanoğlu, c. LIV, sayı. 210, Ağustos, 1990: 719-720; Batur, sayı: 98, Güz, 2003: 259; Mecmua-i Fünun'da (1862-1867).

Tıp dersleri adı altında Doktor Aziz Bey tarafından kaleme alınan “İntihar” konulu psiko-sosyolojik yazı dizisi de modern psikolojiye dair ilk nüvelerden addedilmektedir (Kırımlı Doktor Aziz (Muavin-i Emrâz-ı Dâhiliyedir, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane), “İntihar”, Mecmua-i Fünun, c.4, nu. 39, 1283/1866: 218- 228; Kırımlı Doktor Aziz, “İntihar” (devamı), Mecmua-i Fünun, c.4, nu. 40, 1283/1886: 250-255).

Eğer o gelenek sürdürülebilseydi bugün ülkemizde yapılan etkinlikler daha anlamlı ve çoşkulu geçirdi.

Darülfünun müfredatında belirtilen bu yeni bilim dalına dair ilk eserler Avrupa'da psikolojinin resmî olarak kurulduğu ve ilk kitapların yazıldığı dönemde, Batı ve Doğu dillerine hakim Osmanlı müellifleri tarafından, inceledikleri pek çok çalışmaya binaen, kendi ilmî miraslarının konu ve kavramları çerçevesinde meydana getirilmişlerdir. Ülkemizde psikolojinin resmi tarih anlayışına göre 1915'ten başlatılmasının gerekçesi deneysel psikoloji ile alakalıdır (Türkiye'de psikolojinin başlangıcı Dr. Georg Anschütz'ün 1915 yılında Almanya'nın eğitim yardımı programı kapsamında Darülfünun'a gelmesi olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeni de Anschütz'ün gelişyle Batılı anlamda bir deneysel psikolojinin (psikoloji laboratuvarı) Türkiye'ye girişi olarak açıklanmaktadır (Batur, 2003: 258, 259).

Türkiye'de ilk psikoloji eserlerinden biri Nuri Bilgin'in “Başlangıçtan Günümüze Türk Psikoloji Bibliyografyası” dır (Bilgin, 1988). Kitapta ilk psikoloji kitaplarının künyeleri ve bazılarının içeriklerine dair bilgilere yer verilmiştir.¹⁸ Hilmi Ziya Ülken'in “Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi” adlı eserinde Türkiye'de Batı tarzındaki ilk psikoloji kitaplarına dair kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Hoca Tahsin'in hayatı ve eseri için oldukça yararlandığımız Ömer Faruk Akün'ün Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ndeki Hoca Tahsin maddesi, müellifin tüm eserleri ile birlikte “Psiholoji yahut İlm-i Ruh” adlı eserine dair genel değerlendirmesi açısından son derece önemlidir. Bununla birlikte “Psiholoji yahut İlm-i Ruh” adlı eserin kısmî değerlendirmesinin de yer aldığı ve oldukça istifade ettiğimiz bir diğer kaynak da Mehmet Akgün'ün “1839-1920 Yılları Arasında Türkiye'de Aydınlanmanın Uzantısı Olarak Temsil Edilen Felsefî Akımlar” adlı makalesidir. Ayrıca Şeyma Turan'nın *Osmanlılarda İlk Modern Psikoloji Kitapları: (1869-1900)* 2010 isimli yüksek lisans tezi de önemlidir.

Hoca Tahsin ve eseri *Psiholoji yahut İlm-i Ruh* bilim dünyasına katkı sunacak önemli değerlerdendir. Hoca Tahsin, eğitim hayatına dini ilimleri okuyarak başlamış ve medresenden icazet alarak bu alandaki yolculuğunu tamamlamıştır. O medrese de okurken tabii ilimlere merak sarmış özellikle Fenni Nücum alanı ile ilgilenmiştir. O modern bilimin verileri ile dini hakikatlerin çatışmayacağını dolayısıyla da modern bilimin verileri ile dini hakikatleri açıklamaya çalışmıştır. İlk eseri olan “Esrâr-ı Âbu Havâ” da suyun oluşumundan, insan ve dünya için öneminden bahsederken hem bilimsel bir değerlendirme yapmakta hem de dini ifadelerle kozmik bir müşahede sunmaktadır. Aslında onun en temel amaçlarından birisi batının pozitivist bakış açısını Türk okuyucusuyla buluşturmaktır. Özellikle medrese geleneğinden gelenlerin pozitif bilimlere karşı negatif tutumlarına karşı Hoca Tahsin fen bilimlerine yönelmiştir.

Haraketli, samimi ve üretken olması sebebiyle bazen beklenmedik hareketler yapabilen, bundan dolayı da yanlış anlaşılmalara maruz kalan bir mütefekkindir. Üniversitenin açılışında yaptığı konuşma da dine aykırı şeyler söylediği iddiasıyla görevden alınmış, sonraları materyalist

¹⁸ Bilgin, Türkiye'de psikolojinin gelişiminin I. Meşrutiyet'ten sonra aydınlar tarafından bizzat psikolojiye dair telif ve çeviri yazılarla gerçekleşmeye başladığını fakat otonom bir alan olduğunu söylemenin zor olduğunu belirterek, kitaplar ve müellifler hakkında genel bir değerlendirme sunmuştur.

yaftasından dolayı eğitim vermesi yasaklanmış bir bilim adamıdır. Oysa Hoca Tahsin, Batı'nın modern ve müsbet ilimlerine geçiş süreci içindeki Türk bilgi dünyasının XIX. asırdaki orijinal bir simasıdır. Rus şarkiyatçısı ve Türkologu Smirnov onu kendilerinin ilim, eğitim ve edebiyat adamı Lomonosov'a benzetir (Oçerk İstorii Tureçkoy Literaturı, Petersburg 1891: 101).

Bir yanında rasathanesi, laboratuvarı diğer yanında ise Şerhu'l-Mevâkıf'ı elinden düşürmeyen Hoca Tahsin, gördüğü kuvvetli medrese tahsili yanında ayrıca şahsî merak ve gayretiyle elde ettiği şer'î ve naklî ilimlerden aldığı güçle yazı ve sohbetlerinde metafizik meseleleri ustalıkla işleyen ve pozitif bilimlerin önemini her fırsatta belirtmekten geri kalmayan bilim aşığıdır. İslâmiyet'in medeniyete ve ilerlemeye mani olduğu yolundaki iddialara karşı çıkıp bunların safsata olduğunu batılı aydınların yüzlerine söyleyebilme cesaretini göstermiştir. Alman bilgini Paul Grünfeld ile bu konuda giriştiği hararetli münakaşaya şahit olan Şemseddin Sâmî, bu Batılı ilim adamının ileri sürdüğü görüşleri onun nasıl çürüttüğünü ve yenik düşen inatçı muhatabının İslâmiyet'in ilim ve medeniyete hizmeti hakkında Hoca Tahsin'in söylediklerini nasıl kabule mecbur kaldığını nakleder¹⁹. Yine Şemseddin Sâmî, Hoca Tahsin'in hac münasebetiyle her yıl Arafat'ta bir araya gelen Muhammed ümmetine okunmak ve dağıtılmak üzere hutbeler, lâyhalar, broşürler kaleme aldığını önemle kaydeder. Necib Âsım da Hoca Tahsin'in, bunların Arapça ve Farsça'dan Cavaca'ya kadar diğer dillere de tercüme edilmesini arzuladığını söyler. Gayretli ve samimi olduğu kadar lafını da çekmeyecek kadar özgüven sahibi kişiliği vardı.

Hoca Tahsin'in "*Psiholoji yahut İlm-i Ruh*" eseri, özellikle de başlıklarla sınıflandırılma yapılmaması daha da önemlisi konuların dağınık bir şekilde ele alınması ya da yer yer tamamlanmamış ifadeler gibi etmenlerden dolayı, her ne kadar belirli bir plandan yoksun görünse de aslında ana tema olarak psikoloji biliminin kapsamı izah edilmeye çalışılmıştır. Klasik dönemde nefis ya da ahlâk bahislerinde ele alınmış kelime ve kavramlar tekrar modern psikolojinin açıklamaları ekseninde ele alınıp izah edilmiştir. Bazı kavramların fizyolojik boyutuna değinilmiştir. His olayı, sınırların uyarılması ve nihayetinde fiilin ortaya çıkması gibi meseleleri hem fizyolojik hem de mantıki olarak açıklamıştır. Hoca Tahsin, Batı'da neşet etmiş yeni bir ilmi tanıtma gayesinde olsa da bu ilmin bu topraklarda anlaşılabilmesi için kavram ve konu itibarıyla ilk etapta içinde bulunduğu ilmî gelenekten beslenmiş, bundan ülkesinin de istifade etmesi için çalışmıştır. Kendi yetiştirmiş, vatana millete hizmet etmek için heyecan duyan Hoca Tahsinler basit sebeplerle engellenmezse bilim ve insanlık adına yarınlar daha güzel olur.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Şeref Efendi (1985), *Tarih Musahabeleri*, Enver Koray (sad.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Adem Akın ve Remzi Demir (2001), "Hoca Tahsîn Efendi ve Felsefe İle İlgili Bir Şiiri", *Nüşa*, Sayı 1, Ankara
- Adnan Şişman (2004), *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Akın Adem & Remzi Demir (2001), *Hoca Tahsin Efendi ve Felsefe ile İlgili Bir Şiiri*, Doğu Edebiyatı, Yaz.
- Akgün Mehmet (2010), *1839-1920 Yılları Arasında Türkiye'de Aydınlanmanın Uzantısı Olarak Temsil Edilen Felsefi Akımlar*, s.490-491, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9510.pdf>, 02 Nisan 2010'da ulaşıldı.

¹⁹ Sami, Hafta, nr. 6, 27 Şevval 1298, s. 95

- Akün Ömer Faruk (1998), *Hoca Tahsin*, Diyanet İslam Ansiklopedisi, (DİA) c.18, İstanbul.
- Batur Sertan (2005), *Psikoloji Tarihinde Köken Mitosu ve George Anschütz'ün Hikayesi*, Toplum ve Bilim, sayı. 102.
- Batur Sertan (2006), *Türkiye'de Psikoloji Tarihi Yazımı Üzerine*, Toplum ve Bilim, sayı. 98, Güz, 2003. Batur Sertan, "Türkiye'de Psikolojinin Kurumsallaşmasında Toplumsal ve Politik Belirleyenler", Toplum ve Bilim, sayı. 107.
- Berkes Niyazi (1988), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ahmet Kuyaş (haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bilgin Nuri, *Başlangıcından Günümüze Türk Psikoloji Bibliyografyası*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir 1988.
- Demir Remzi & Bilal Yurtoğlu (2001), *Unutulmuş Bir Osmanlı Düşünürü Hoca Tahsin Efendi'nin Tarih-i Tekvîn yahut Hilkat Adlı Eseri ve Haeckelci Evrimciliğin Türkiye'ye Girişi*, Doğu Edebiyatı, Bahar.
- Esad Mehmed (1310), *Mir'at ı Mekteb-i Harbiyye*, İstanbul; Sicill-i Osmanî (1311). II, 51
- Gövsâ İbrahim Alâettin (1368/1949), "Hoca Tahsin Efendi, Türk Meşhurları, Yedigün Neşriyatı, c. I İstanbul.
- Gerçek Selim Nüzhet (2002), *Hoca Tahsin Efendi'nin Paris'te Neşriyatı*, Türk Matbuatı, Ali Birinci (der.), Gezgini Kitabevi, Ankara.
- Gülerce Aydan (2006), *History of Psychology in Turkey as a Sign of Diverse Modernization and Global Psychologization*, *Internationalizing the History of Psychology*, Adrian C. Brock (ed.), New York University Press, New York.
- İnal İbnülemin Mahmud Kemal (1970). "Tahsin", *Son Asır Türk Şairleri*, c. X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- İhsanoğlu Ekmeleddin (1993), *Darülfünun*, DİA, c. 8, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- H. Kaleshi (1981), "Tahsin Hasan", *Biografisches Lexikon zur Geschichte Südeuropas*, München, IV, 266-268
- Hilmi Ziya Ülken (1979), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul.
- Hoca Tahsin (1310), *Psiholoji yahut İlm-i Ruh*, (Artin Asaduryan) Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul.
- (1296) *Aklâmü'l-Akvâm*, Mecnûa-i Fünûn, nu.1, İstanbul.
- (1297) "Ruh) Hakkında Bir Marizin – İkinci Cüzde Münderic Tercümei Bendini Takib Eden Eser-i Hâmesidir", Hazine-i Evrâk, nu. 7, İstanbul.
- (1297) *Ruh*, Hazine-i Evrâk, nu. 9.
- (1297) *Marizin Ruhu- Nihayettir*, Hazine-i Evrâk, nu. 22.
- *Fuzalâ-yı Benâmdan Bir Marizin Eser-i Hazînidir*, Hazine-i Evrâk, nu. 2,
- Hosseingholizadeh Masoumeh (2013), *Türkiye'de Ve İran'da Modern Psikolojinin Başlangıcı Hoca Tahsin Efendi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kahraman Âlim (2003), *Mecnûa-i Ulûm*, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 28, Ankara.
- Kahraman Ahmet (1989). *Ahlâk-ı Alâî*", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 2, İstanbul.

-
- Kara İsmail (2001) *Bir Felsefe Dili Kurmak / Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Kutluer İlhan (2000), *İlmü'n-Nefs*, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 22, İstanbul.
- (2008) *Ruh* (Felsefe), DİA, Türkiye Diyanet Vakfı c. 35, İstanbul.
- Kuntay Mithat Cemal (1944), *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında* I. Cilt, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Mardin Şerif (2014), *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, 22 baskı, İstanbul.
- Mehmed Süreyya (1311), “*Tahsin Efendi*”, *Sicill-i Osmanî*, c. II, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- Midhat Ahmed (1299), *Acaibü'l-alem*, İstanbul.
- Mahmud Raif (1314), *Mir at-ı istanbul*, İstanbul.
- Rıfat bin Mehmed Emin (1311), *İlm-i Ahvâl-i Ruh ve Usûl-i Tefekkür*, Dersaadet, Mekteb-i Sanayi‘ Matbaası, İstanbul.
- Tevfik Baha ve Ahmet Nebil, *Psikoloji: İlm-i Ahvâl-i Ruh*, Osmanlı Şirketi Matbaası, t.y. İstanbul.
- Ülken, Hilmi Ziya (1979), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul.
- Öztürk Cemil (2009), *Selim Sâbit Efendi*, DİA, c. 36, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- Said Kemalpaşazâde (1307), *Sefirler ve Şehbenderler*, İstanbul.
- Şemseddin Sami (1297), *Kâmûsü'l-a'lâm*, Mihran Matbaası, 1308, İstanbul.
- Şemseddin Sami (1298), “*Hoca Tahsin*”, Hafta, c.1, sayı.5, 20 Şevval.
-(1298) “*Hoca Tahsin*”, Hafta, c.1, sayı.6, 27 Şevval.
- Yusuf Kemal(1295), *Gâyetü'l-Beyan fî Hakikati'l-İnsan yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh*, Mihran Matbaası, İstanbul.